

LUND UNIVERSITY

Kyrkoarkeologin igår, idag och i morgon? En spekulativ positionsbestämning.

Nilsson, Ing-Marie

Published in:
Medeltiden och arkeologin. Mer än sex decennier.

2011

[Link to publication](#)

Citation for published version (APA):
Nilsson, I.-M. (2011). Kyrkoarkeologin igår, idag och i morgon? En spekulativ positionsbestämning. I H. Andersson, & J. Wienberg (Red.), *Medeltiden och arkeologin. Mer än sex decennier.* (s. 29-47)

Total number of authors:
1

General rights

Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: <https://creativecommons.org/licenses/>

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Kyrkoarkeologin igår, idag och imorgon?

En spekulativ positionsbestämning

Ing-Marie Nilsson

Varje forskare får någon gång i sin karriär anledning att sysselsätta sig med inomdisciplinär introspektion över det forskningsområde inom vilket han eller hon är verksam. Under de senaste decennierna har flera sådana studier av kyrkoarkeologin publicerats (t.ex. Cinthio 1965; Andersson & Forsström 1983; Sundnér 1989; Wienberg 2006a). I dessa analyser ingår som regel ett moment av siande om framtiden, där slutsatsen ofta blir att just det fält inom vilket den aktuella forskaren själv är verksam eller brinner för, är den enda (eller åtminstone den klart bästa) vägen framåt. Erik Cinthios 90-åriga födelsedag har gett mig en anledning att gripa pennan och författa just en sådan självbespeglande artikel. Syftet är att förmedla min personliga syn på kyrkoarkeologin, att reflektera över vilka vägar den tagit i det förflutna och vart det kan tänkas bära hän i framtiden. Jag har, både med tanke på kyrkoarkeologins djupa lundensiska rötter och det faktum att jag själv är verksam i staden, tagit mig friheten att välja ett uttalat Lundaperspektiv på ämnet. Denna studie bör alltså snarare ses som ett debattinlägg än som ett "Stand der Forschung". Huruvida mina slutsatser är relevanta för någon annan än mig själv är det upp till läsaren att bedöma.

Medeltiden som modell

Jag vill börja denna betraktelse över kyrkostudiet i 1800-talet, eftersom det var under detta sekel som en antikvarisk forskning om kyrkobyggnader började växa fram. Det var under denna tid som kyrkorna började mätas upp, analyseras och dokumenteras. En viktig drivkraft var de praktiska problem som man ställdes inför när stora och betydelsefulla monument behövde restaureras. En av föregångsmännen var Carl Georg Brunius, vars noggranna

undersökningar av Lunds domkyrka låg till grund för de stora renoveringsarbeten som skedde under hans ledning 1833–1859 (Brunius 1836). Brunius gjorde även undersökningar av åtskilliga lantkyrkor, och genomförde flera antikvariska studieresor. Sammantaget började det under förra delen av 1800-talet att växa fram en förståelse för den medeltida arkitekturen, och så småningom även en uppskattning av densamma. Medeltidsstilarna innebar för många ett efterlängtat uppbrott från den sedan lång tid förhärskande och formmässigt stelade nyklassicismen. Den medeltidsinspirerade arkitekturen innebar ett nytt förhållningssätt till kyrkan, både i bildlig och i bokstavlig bemärkelse. Kyrkorummet var inte längre en förnufts lärosal i bländande vitt, utan en plats att, innesluten i dunkelt glödande ljus och dov färgprakt, reflektera över det gudomliga. Den nyklassicistiska rationalismen fick lämna plats för en mer kontemplativ nygotik, ett slags behärskad statskyrklig motreaktion till de samtida väckelserörelsernas mer utagerande och emotiva kristendomstolkningar.

Nygotiken kom att bli kyrkostilen framför alla andra. I arkitektoniskt hänseende innebar 1800-talets andra hälft också en tydlig radikaliserings. Medeltiden var inte bara något som kunde studeras antikvariskt; den skulle också realiseras i existerande kyrkobyggnader. Med djärv hand renoverades och förändrades kyrkor, och återfördes till tänkta idealformer. Brunius lät exempelvis bygga om och nyuppföra en lång rad lantkyrkor i medeltidsstil, framför allt i Skåne. Arkitekten Helgo Zettervall gick steget längre. Inspirerad av den franske arkitekten Viollet-le-Duc var han beredd att inte enbart riva byggnadsdelar som inte tillhörde den eftersträlvade stilperioden, utan också autentiska delar som inte ansågs hålla måttet. Vi kan se prov på denna filosofi i rivningen och nybyggnaden av Lunds domkyrkas romanska torn på 1860-talet (fig. 1). I grunden låg en intill hybris gränsande tilltro till den egna förmågan att förstå och tolka den medeltida byggmästarens ”sanna” intentioner. Med detta avsågs inte primärt vad byggmästaren hade tänkt i sin egen tid, utan vad han hade kunnat tänka om han hade haft förmånen att leva i det upplysta och tekniskt utvecklade 1800-talet. På arkitekternas ritbord omvandlades gotiken till en stil bland andra, en arkitektonisk idé allt mer fränkopplad från sin ursprungliga historiska och kulturella kontext. Det var storslagen arkitektur som förkroppsligade ett högre andligt ideal, och som passade en framåtsträvande tid med begynnande industrialisering. En tid då man tänkte stort, men ändå ville hålla fast vid traditionella och trygga, statskyrkliga värden. I det sena 1800-talets nygotik har medeltidens formspråk aldrig varit mer närvarande, men dess väsen aldrig mera fjärran.

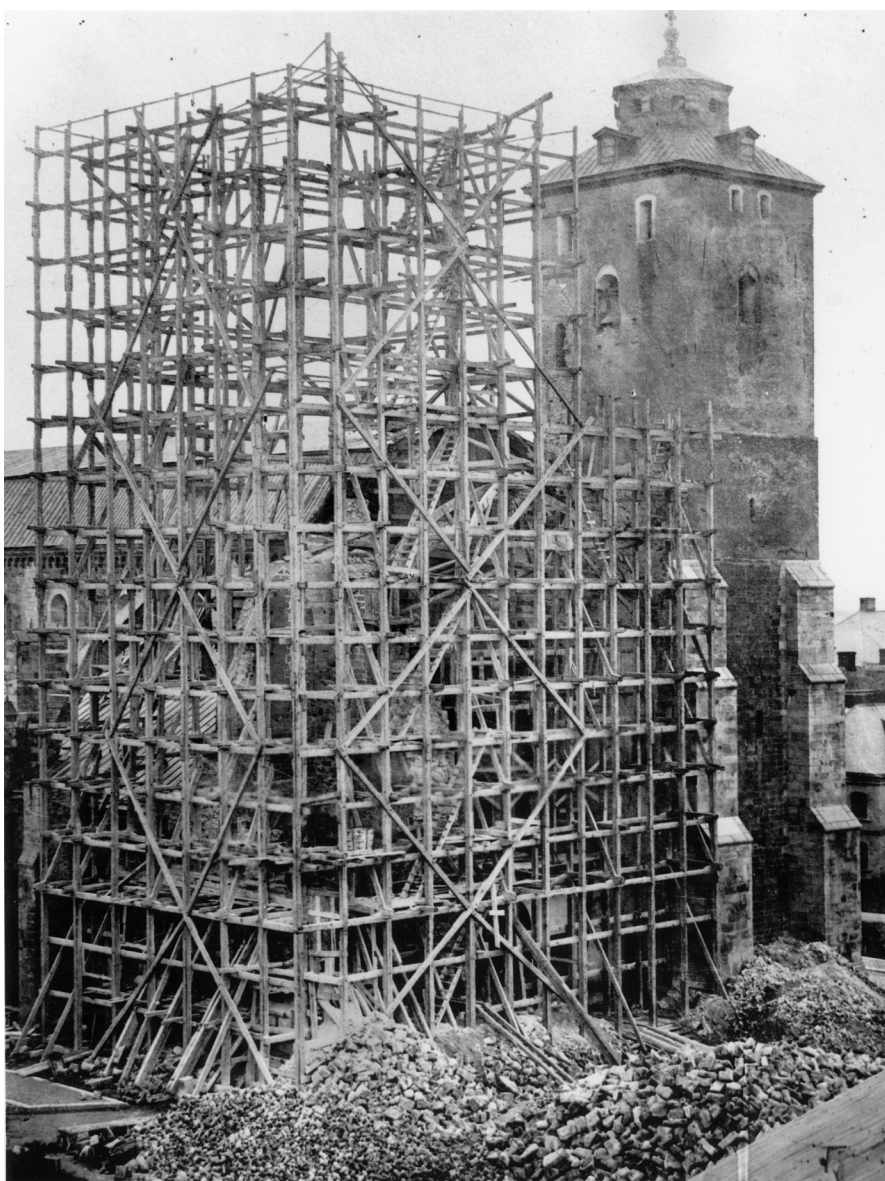

Fig. 1. År 1868 lät Helgo Zettervall riva Lunds domkyrkas torn. Den verkliga medeltiden fick bereda plats för den konstruerade. (Bild: Lunds Universitets Historiska Museum).

Under hela denna period var det framför allt de stora monumenten som intresserade. Det var de konsthistoriskt värdefulla byggnaderna, domkyrkorna och andra storkyrkor, som studerades, idealiserades och efterbildades. Kyrkor som inte kunde uppvisa rena stildrag, intressant arkitektur eller anmärk-

Fig. 2. Trönninge utanför Halmstad år 1894. I förgrunden den stora, nybyggda, nygotiska granitkatedralen efter ritningar av Halmstadarkitekten Sven Gratz. I bakgrunden den gamla medeltidskyrkan som inom kort kommer att vara helt jämnad med marken. (Bild: Hallands konstmuseum).

ningsvärd utsmyckning förmådde sällan uppväcka något större antikvariskt engagemang. Konsekvensen blev att hundratals enklare sockenkyrkor byggdes om, eller revs och ersattes med nybyggnader. De nya kyrkorna modellerades som regel efter de stora medeltidsmonumenten. Landsbygden fylldes av anspråksfulla miniatyrkatedraler (fig 2).

När jag väljer att börja denna betraktelse över kyrkoarkeologin i 1800-talet är det för att forskningsfältet har dubbla rötter i detta århundrade. 1800-talet innebar startskottet för en mer vetenskapligt inriktad kyrkoforskning, baserad på noggranna studier av monumenten i sig. Det var emellertid även det sekel då betydande delar av det källmaterial vi idag arbetar med, de fysiska byggnaderna, skapades och omformades. Många nya kyrkor tillkom, men även arkitekturen i de återstående medeltidskyrkorna har i hög grad filtrerats genom åtgärder som skedde under detta århundrade. Vår bild av medeltiden är ofrånkomligen färgad av 1800-talet.

Medeltidskyrkorna som forskningsfält

Förflyttar vi oss något framåt i tiden, till det tidiga 1900-talet, så möts vi av ett ökat antikvariskt intresse även för vanliga kyrkor. Efter 1910 var det få medeltida kyrkor som revs. Ett annat uttryck för detta är det konsthistoriska inventeringsverket Sveriges kyrkor, som började ges ut 1912. Även mer ordinära sockenkyrkor meriterade nu undersökning och beskrivning. Under 1900-talets första decennier tog också den vetenskapliga forskningen om medeltidens kyrkobyggnader ett stort kliv framåt. Det var en period av intensiva kyrkostudier då mycket av den grundforskning som vi idag fortfarande bygger vidare på genomfördes. Det skrevs också en stor mängd, oftast omfångsrika, monografier. Forskningen, som i hög grad vilade på stilhistoriens grund, kunde till exempel syfta till att klarlägga den interna kronologin hos ett eller annat huvudmonument (t.ex. O. Rydbeck 1915; Anjou 1930) eller utgöra en bred syntes över ett område, ett specifikt fenomen eller en materialkategori (t.ex. Frölén 1911; Roosval 1911; Ekhoﬀ 1914–1916; Anderson 1925). Studierna kunde också ha som mål att skapa en bild av kyrkobyggnadsutvecklingen genom att relatera kyrkor till varandra i grupper eller byggnadshyttor, vars ursprung ytterst kunde härledas till domkyrkor och andra huvudmonument (t.ex. Fischer 1918; Roosval 1924; Blomqvist 1929; M. Rydbeck 1936; Lundberg 1940). I dessa arbeten märks knappast något behov av att begrunda studiernas teoretiska grundvalar eller forskningens syfte. Värdet ansågs förmodligen givet genom den roll som kyrkan ännu spelade som en tongivande kulturbärande samhällsinstitution. Studierna var också ”nyttiga” genom att de på ett relativt direkt sätt kunde användas antikvariskt i samband med byggnadsvårdande insatser och renoveringar.

Kyrkoarkeologin som grävande disciplin

Under samma period som kyrkliga monument analyserades och översikter sammanställdes, gjordes också utgrävningar av en del viktiga kyrkor och klosteranläggningar. Som ett exempel på en tidig, stor och väldokumenterad arkeologisk undersökning kan nämnas den som år 1919 genomfördes vid Heligkorskyrkan i Dalby. Undersökningen föranleddes av monumentets restaurerings- och förändringsbehov, och resultaten presenterades i bearbetad form av arkitekten Sten Anjou i hans doktorsavhandling (Anjou 1930). Arkeologin användes här som ett hjälpmedel för att belysa frågor kring kyrkans interna byggnadsutveckling och stilmässiga sammanhang. Under 1910- och

1920-talen initierades också undersökningar av flera av Sveriges medeltida klosteranläggningar. 1916 inledde exempelvis Erik Lundberg utgrävningar vid Vreta kloster, Otto Frödin började undersöka Alvastra kloster 1921, och Gudhem började grävas ut 1928 (Roth 1973: 18f; Regner 2005a: 30; 2005b: 23f). Kyrkoarkeologin fungerade här som ett komplement till konstvetenskapen, som en spadens förlängning av stilhistorien.

Jes Wienberg har lyft fram 1950-talet i Danmark som en period då arkeologin på allvar kom att sätta sin prägel på kyrkoforskningen (Wienberg 2006a: 20f). I Lund hade detta emellertid börjat ske redan tidigare. Ett exempel på detta är Mats Malmers utgrävning av S:t Jörgens hospital i Åhus 1946. Här gjordes iakttagelser om kyrkans byggnadsmässiga utformning, utsmyckning och gravar, men den aspekt som framför allt kom att få genomslag i senare studier var den noggranna analysen av hur mynten fördelade sig inne i kyrkan (fig. 3). I en äldre fas befanns mynten vara utspridda i hela kyrkorummet medan de under senmedeltiden var koncentrerade till långhuset, något som kan ge information om såväl rumsutnyttjande som liturgi (Malmer 1948). På detta sätt kom arkeologin att bidra med egna, nya frågeställningar. I samband med utgrävningar började man allt mer intressera sig för hur föremål fördelade sig inom kyrkobyggnaden. Man uppmärksammade spår av olika verksamheter, inte bara byggnadsfaser. Numera har i stort sett alla grävningsundersökningar av kyrkor en tydlig arkeologisk profil, där frågeställningar och teoretiska perspektiv ligger i linje med utvecklingen inom arkeologisk teori och metod i stort.

Den stående byggnaden som arkeologiskt objekt

Också inom byggnadsarkeologin, det vill säga den arkeologi som befattar sig med dokumentation och analys av stående murverk, kan en liknande frigörelseprocess från det konsthistoriska paradigmet iakttas. Den vetenskapliga byggnadsarkeologins ursprung kan sökas i 1800-talets praktiska restaureringsverksamhet, där goda uppmätningar behövdes som underlag för restaureringar och renoveringar av betydelsefulla kyrkliga monument. Murverket studerades och dokumenterades då bland annat för att avgöra vilka delar som kunde anses vara autentiska eller viktiga att behålla, och vilka som kunde (eller rent av borde) rivas. Senare kom stil att användas på ett mer nyanserat sätt för att sätta in de byggnadsmässiga faser som kunnat spåras i byggnadsverket i ett större sammanhang. Den kontext man relaterade monumentet till var då den internationella konsthistoriens, med sina etablerade stilgrupperingar och periodindelningar.

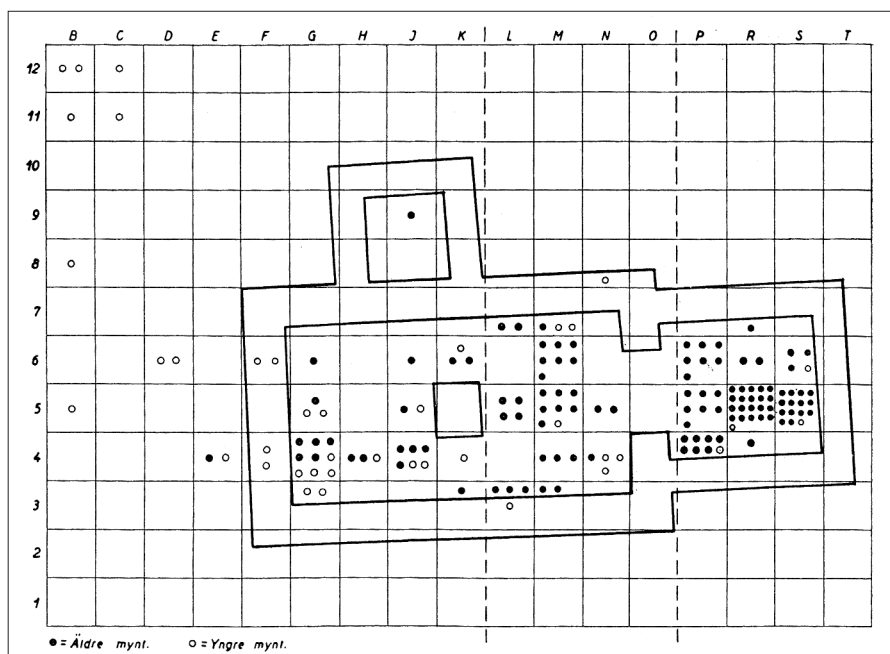

Fig. 3. Plan över S:t Jörgens hospitalskyrka i Åhus från utgrävningen 1946 (efter Malmer 1948). Bilden visar myntens fördelning i kyrkan, vilket i sin tur berättar om byggnadens användning. Kyrkoarkeologins fokus har börjat skifta från murar till människor.

Erik Cinthios avhandling om *Lunds domkyrka under romansk tid* från 1957 är här i många avseenden ett centralt arbete (Cinthio 1957). Det är i formell bemärkelse en avhandling i konsthistoria, och den är också fast rotad i en konsthistorisk metodik med noggranna formanalyser som en av grundpelarna. Här märks även en stor lyhördhet för hur kyrkans rika symbolik samspelar med byggnadens funktion, ett perspektiv som för övrigt går igen i det mesta av vad Erik Cinthio skrivit om kyrkobyggnader (t.ex. Cinthio 1968). *Lunds domkyrka under romansk tid* är emellertid också en tydligt arkeologisk avhandling; byggnadsarkeologin spelar en stor roll. Det är ett arbete som sätter en agenda för byggnadsarkeologin som en arkeologisk metod. Genom att fästa stor vikt vid det historiska sammanhanget, vid stenhuggare och byggnads-hyttor, förankras byggnadsarkeologin även i en samhällelig kontext. *Lunds domkyrka under romansk tid* är alltså ett arbete som inte gärna låter sig ringas in. Boken står med ett ben i konsthistorien och det andra i arkeologin. Den representerar en förståelse för kyrkan som funktionell och symbolisk byggnad men också för dess roll i samhället.

En byggnadsarkeologi med tonvikt på stil är emellertid ett trubbigt redskap

när man ha att göra med monument som saknar artikulerat arkitektoniskt formspråk eller byggnadsskulptur.

Byggnadsarkeologin har därför alltsedan 1970-talet kommit att utvecklas starkt i teknisk riktning, med en hög detaljeringsnivå i murverksundersökningarna. Ett exempel på detta är Barbro Sundnérs avhandling från 1982 om Maglarps gamla tegelkyrka. Här bildade en detaljerad murverksanalys utgångspunkt för en diskussion kring kyrkobyggets organisation och byggnadsprocessens genomförande (Sundnér 1982). Under senare år har byggnadsarkeologin genomgått en kraftig metodutveckling när det gäller digitala dokumentations- och analysmetoder (t.ex. Eriksdotter 2005; 2009). Dagens byggnadsarkeologi relaterar till ett annat vetenskapligt sammanhang än vad man gjorde för 50 år sedan. Där man tidigare letade efter byggnadsfaser och konsthistoriska paralleller, sätter man nu in materialet i en samhällelig kontext där händelser, funktioner och aktörer står i centrum. Liksom den grävande kyrkoarkeologin har byggnadsarkeologins intresse förskjutits från stilhistorien till monumentens sociala sammanhang, och från att ha intagit underordnade roller som hjälpdiscipliner till konstvetenskapen, har de kommit att bli oumbärliga delar av det självständiga ämnet medeltidsarkeologi/ historisk arkeologi.

Kyrkan som samhällsspegel

Barbro Sundnérs avhandling kan ses som ett exempel på en trend som var mycket tydlig inom kyrkoarkeologin från senare delen av 1970-talet och fram till 1990-talet: Kyrkorna som samhällsspegel. I denna ”nya kyrkoarkeologi” studerades kyrkorna mindre som ett mål i sig, och mer som ett medel att belysa olika aspekter av det medeltida samhället. Fokus försköts ofta från de enskilda monumenten till de breda synteserna, där kyrkorna sattes in i större rumsliga eller kronologiska sammanhang. Idén att kyrkorna kunde användas för att belysa äldre samhälleliga förhållanden var dock långt ifrån ny. Kyrkornas eventuella sekulära funktioner diskuterades redan i debatten om de så kallade försvarskyrkorna (fig. 4) som pågick i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet (t.ex. Hildebrand 1893; Ekhoﬀ 1899; Frölén 1911; jfr. Nilsson 1994: 7ff). En del forskare gjorde då gällande att somliga kyrkor kunde ha fungerat som ”sockenfästen”, det vill säga replipunkter för socknens bönder och skydd mot utifrån kommande fiender. Försvarskyrkorna är intressanta eftersom man på 1980-talet kom att återvända till just samma fråga. Kyrkorna uppfattades emellertid nu mer som del i ett feodaliserat ”maktens landskap”, där monumenten sågs som fysiska och ideologiska

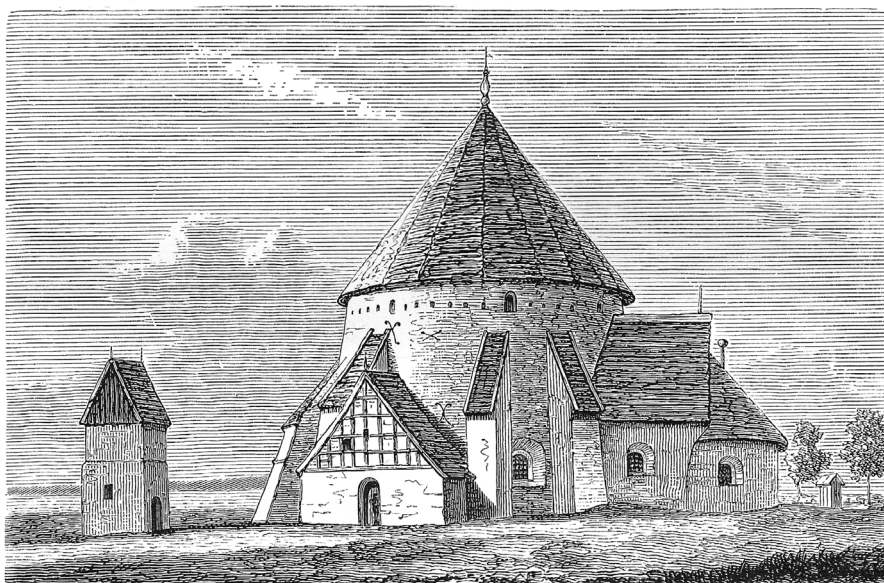

Fig. 4. Rundkyrkan i Østerlars på Bornholm (efter Løffler 1883). Trygg förskansning för bygdens folk eller en olycksbådande symbol för feodalt förtryck? Etablerade samhälleliga kyrkotolkningar granskas och omprövas.

markeringar i landskapet av en närvarande överhöghet (t.ex. Anglert 1984; Wienberg 1986a).

Det är emellertid inte bara historiesynen som skiljer 1980- och 1990-talens samhällsorienterade kyrkoarkeologi från äldre tankar om kyrkornas sekulära funktioner. Den nyare kyrkoarkeologin var teoretiserad på ett betydligt mer djupgående sätt. Den upptog element från både den processuella och den postprocessuella arkeologin, och för många forskare utgjorde historiematerialismen en viktig inspirationskälla. Emfasen på kyrkan som socialt monument innebar samtidigt en nedtoning av kyrkan som religiöst byggnadsverk. Det är nästan så att man får intryck av att detta uppfattades som en problematisk aspekt. Det var en sida som egentligen inte kan studeras, i varje fall inte med bibehållande av något slags vetenskaplig distans. Begrepp som "religion" ersattes med ord som "ideologi" eller "kultur", och detta kopplades i sin tur vanligen till en maktdiskurs (fig. 5).

Undersökningar av enskilda kyrkor gjordes fortfarande, men fokus försköts från det enskilda monumentet till de breda synteserna, där kyrkorna sattes in i större rumsliga eller kronologiska perspektiv. Detta synsätt kan sägas ha förebadats redan med Rikard Holmbergs avhandling *Den skånska Öresunds-*

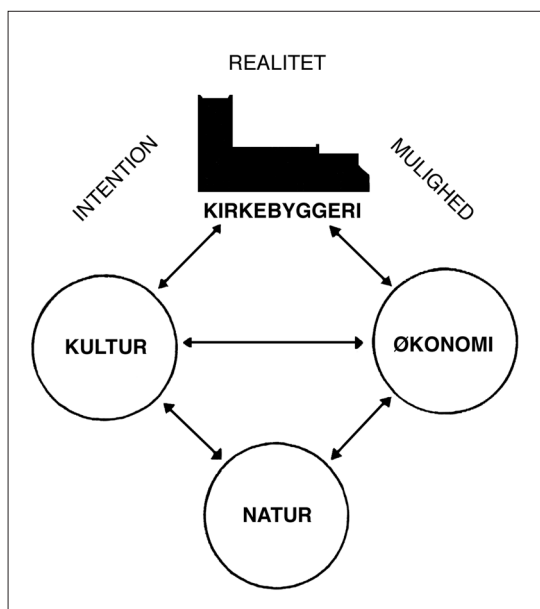

Fig. 5. Modell för kyrkobyggande utan religion (efter Wienberg 1986b:220).

kustens medeltid från 1977, men följdes på 1980- och 1990-talen av studier om exempelvis bebyggelseutveckling, urbanisering, gotisering, kyrklig organisation och kyrkobyggandets socioekonomiska sammanhang (Holmberg 1977; Liepe 1984; Andrén 1985; Claesson 1989; Wienberg 1993; Anglert 1995; Dahlberg 1998). Denna starkt samhällsorienterade kyrkoarkeologi kan i mångt och mycket ses som en reaktion på det perspektiv som Erik Cinthio företrädde. Den nya generationen ville bryta mot det konsthistoriska tolkningsparadigmet, med dess fokus på symbolik och liturgisk funktionalitet, och man ville även försöka se kyrkorna på ett nytt sätt; som något ”mer” än bara kyrkor.

Kyrkan som kyrka

Under det senaste dryga decenniet har det åter skett vissa förändringar inom kyrkoarkeologin. Det har bland annat skett en viss återintroduktion av tankar om kyrkan som inte bara ett socialt monument utan också som ett religiöst sådant. Det är dock snarare fråga om en gradvis perspektivförskjutning än ett omtumlande paradigmskifte. Maktperspektivet har till synes lämnat rodret under stillsamma former, utan revolutionära förtecken. Frågor kring kyrkor och liturgi, rumsutnyttjande och religiös erfarenhet har i alla fall återigen kommit i fokus. Det vill säga ett återvändande till tankegods som var en viktig del av den tidiga medeltidsarkeologin, och som hela tiden levt kvar parallellt inom

konstvetenskapen (t.ex. Johannsen & Smidt 1981; Lindgren 1983; Nilsén 1986; 1991; Gotfredsen & Frederiksen 1993). Ett tidigt medeltidsarkeologiskt arbete som förenade sociala och sakrala perspektiv var Jes Wienbergs avhandling *Den gotiske labyrint* från 1993. Här tolkades den senmedeltida kyrkobyggnads- och valvslagningsboomen i Danmark som ett sätt att hantera en djupgående andlig kris, ett slags "Weltschmerz" som uppstått i glappet mellan hur världen såg ut i verkligheten och hur den i religiös mening borde vara beskaffad (Wienberg 1993: 188). Under det senaste decenniet har det kommit en rad arbeten som studerar kyrkans religiösa betydelser och kyrkobyggnaden som del i ett sakralt landskap (t.ex. Andrén 1998; 1999; Tesch 2000; Wienberg 2000). Min egen avhandling var ett försök i denna riktning; att se på Hallands medeltida kyrkor och då både beakta kyrkornas symboliska innebörder och funktioner och samhälleliga betydelser (Nilsson 2009). Ett annat uttryck för detta är det breda forskningsprojektet *Vägar till Midgård*, om förkristen religionsutövning i tvärvetenskaplig belysning, som inleddes mot slutet av 1990-talet. Ett arbete som kommit ut av detta är Gunnar Nordanskogs avhandling *Föreställd hedendom*, där frågor kring kristet och förkristet diskuteras med utgångspunkt i stil och ikonografi på skandinaviska kyrkdörrar (Nordanskog 2006).

Den historisk-arkeologiska ingången till kyrkobyggnadens religiösa aspekter skiljer sig i flera bemärkelser från den konstvetenskapliga. Där den senare vilar tungt på bildframställningar och ikonografi, har den historiska arkeologin i stället influerats av olika postmoderna teoribildningar som t.ex. poststrukturalism och olika handlingsteoretiska perspektiv, ofta också med inkorporerande av hermeneutiskt och fenomenologiskt tankegod. Wienberg har benämnt detta nyvaknade intresse för kyrkan som kyrka en "re-sakralisering" av kyrkoarkeologin (Wienberg 2006a: 24f), men detta ser jag inte som en helt adekvat beskrivning, eftersom kyrkorna alltjämt betraktas från ett sekulariserat avstånd. Det är även så att samarbeten med den teologiska disciplinen intill nyligen har varit ganska sällsynta. Detta kan bero på en vilja att värna det arkeologiska tolkningsparadigmets självständighet, men bortom detta kan man möjligen även ana en djupare liggande farhåga för ett slags "konfessionell kontamination", det vill säga att bekännelsestroget innehåll ska sippra in i och färga tolkningarna.

Kyrkoarkeologin som historisk arkeologi

År 2005 bytte medeltidsarkeologin namn till historisk arkeologi. Namnbytet föranleddes av en önskan att mer uttalat fästa på pränt en ambition till att inlemma även de förmoderna och moderna perioderna i ämnets studiefält. I

sak var det dock inget nytt; intresset för nyare tid har funnits med ända från medeltidsarkeologins tidigaste barndom (Cinthio 1965: 31). När det gäller den historiska kyrkoarkeologin vill jag emellertid hävda att denna ambition ännu befinner sig i sin linda. Forskningen om eftermedeltida kyrkor har sedan lång tid dominerats av konstvetenskapen, och här vill jag påstå att den historiska arkeologin ännu inte lyckats kliva fram ur systerdisciplinens skugga. I stället har man skapat sig en egen nisch i fältets utkant, där traditionellt arkeologiska frågeställningar lättare kunnat passas in. Det handlar då om det kyrkliga kulturarvets roll idag, och inte minst om så kallade övertaliga kyrkor, och de antikvariska problem som är förknippade med avlysning, försäljning och rivning av kyrkobyggnader (t.ex. Wienberg 2006b; 2010). Rivningen av Maglarps nya kyrka år 2007 är ett aktuellt exempel på denna problematik, där konfliktlinjerna står mellan kyrkliga behov, bevarande och kulturarv (t.ex. Dahlberg, Romberg & Wienberg 2010).

Frågan är emellertid om inte en av kyrkoarkeologins nästa stora utmaningar ligger i att på allvar ta sig an den eftermedeltida perioden, och underkasta den samma genomlysning som man tidigare ägnat medeltiden. Nämligen att studera nyare tidens kyrkobyggnader (fig. 6) inte som ett antikvariskt problem utan som ett arkeologiskt material, som rätt analyserat kan ge oss värdefull kunskap om den förmoderna och den moderna perioden. Det har börjat komma studier där den eftermedeltida periodens kyrkliga kultur analyseras ur ett arkeologiskt perspektiv, utifrån arkeologiska frågeställningar. Ett exempel på detta är Kristina Jonssons avhandling, som med grunden i ett arkeologiskt material studerar begravningspraktiker från medeltiden och fram i 1800-talet (Jonsson 2009). I en sådan process kommer man visserligen att konfronteras med discipliner som konstvetenskap, etnologi och kyrkohistoria, men det är min åsikt att detta bara kan berika kyrkoforskningen i stort. På samma sätt som arkeologin tidigare utvidgat och fördjupat forskningen kring de medeltida kyrkorna, kan den också komma att göra det när det gäller nyare tidens kyrkor.

Kyrkoarkeologin – potential och utmaningar

Till sist vill jag fästa uppmärksamheten på några av de egenskaper som jag menar utmärker kyrkoarkeologin, och som i viss mån skiljer ut den från andra arkeologiska studieområden. Som källmaterial betraktat är kyrkorna unika. Det är levande monument som fortfarande används på ungefär samma sätt som när de byggdes för ibland bortåt tusen år sedan. Kyrkor är inte fornlämningar

Fig. 6. Nyare tidens kyrkor – forskningsfält för framtidens kyrkoarkeologer? Bilden visar Lindome kyrka söder om Göteborg, uppförd 1882–1884 efter ritningar av Adrian Crispin Peterson (Foto: förf., okt. 2006).

i Kulturminneslagens bemärkelse eftersom de inte är varaktigt övergivna. Som forskare i arkeologi vill vi helst hålla på med "avslutade" perioder, det vill säga perioder som vi kan betrakta på viss distans, men kyrkorna ger oss inte denna distans. Det är nästan ofrånkomligt att erfarenheter av nutidens kyrkobruk påverkar hur vi ser på kyrkoanvändningen i äldre tider. Denna sammanvävning av nutid och dåtid är också något som präglar det kyrkoantikvariska arbetet, där man ständigt har att försöka tillgodose moderna lokalbehov i historiska byggnader. Den kyrkoarkeologiska forskningen skulle kunna hämta inspiration från detta. Just genom att kyrkorna har denna speciella egenskap av att fortfarande användas, ger de oss unika möjligheter att koppla vår historiska forskning till mänskliga erfarenheter i samtiden. Ju mer detta kan utvecklas i framtiden, ju mer vidgas också våra ramar när det gäller vad som kan räknas rymmas inom begreppet kyrkoarkeologi.

Kyrkor har studerats vetenskapligt ända sedan 1800-talet, och ämnet har en lång historia som eget forskningsfält. Det har av tradition också varit ett studieområde förknippat med viss prestige. En lång rad professorer, t.ex. Carl Georg Brunius, Otto Rydbeck, Lauritz Weibull, Ewert Wrangel och Erik Cinthio, har undersökt stora kyrkliga monument som Lunds domkyrka, och tre av fyra professorer i medeltidsarkeologi/ historisk arkeologi har skrivit doktorsavhandlingar om medeltida kyrkor (Cinthio 1957; Andrén 1985; Wienberg 1993). Kyrkorna uppfattades också tidigt som en central och "självklar" del av det nationella kulturarvet. Där medeltidsarkeologin och den historiska arkeologin hela tiden fått motivera sin existens har det inte på samma sätt behövt argumenteras för behovet av kyrkoforskning. Men är det så idag? Arbetet med stora verk som *Sveriges kyrkor* och övergripande projekt som *Sockenkyrkoprojektet – kulturarv och bebyggelsehistoria* går numera både motigt och långsamt. Detta innebär kanske inte att kyrkoforskningen som sådan är i kris, men det stämmer onekligen till eftertanke. I dagens sekulariserade och mångkulturella samhälle har kyrkoforskningen inte längre någon självskriven plats. Som all annan vetenskap behöver dess syften motiveras. Detta är kanske inte bara något negativt. Kanske skall man se det som en chans till nyorientering (fig. 7), en möjlighet att i än högre grad göra ämnet relevant för, och tillgängligt för, dagens människor. Att forska om kyrkor bara för att de finns där, är kanske inte längre tillräckligt; det måste till frågeställningar som är relevanta i samtiden också.

Kyrkobyggnader är ett område som behandlats av en rad olika forskningsdiscipliner, och till vilket man kan finna ingångar från flera olika håll. Detta borde vara en styrka, men i stället kan man märka en tendens att forskningen

Fig. 7. Kyrkoarkeologin på tjugohundratalet – Fortsätta som vanligt eller våga lyfta blicken? (Illustration: Claes Wahlöö, från *META* 1980:1).

rört sig längs parallella spår, där resultat inom en disciplin inte alltid fått något större genomslag i en annan. För att kyrkoarkeologin verkligen skall utvecklas, menar jag att det i framtiden kan komma att krävas en större dialog mellan olika ämnen. Kyrkoforskningen har en utomordentligt stor potential när det gäller mångvetenskapliga initiativ, och det gäller att ta vara på dessa möjligheter.

Kyrkoarkeologin är också personlig på ett sätt som få andra arkeologiska forskningsfält är. Genom byggnadernas religiösa användning och deras formella anknytning till Svenska kyrkan, är frågan om forskarens egen förförståelse ständigt föremål för diskussion. Har forskarens anställningsform eller konfessionella tillhörighet påverkat hur han eller hon ser på kyrkan? Staten och kyrkan må ha gått skilda vägar år 2000, och Sverige räknas som ett av världens mest sekulariserade länder, men förhållandet mellan vetenskap och religion är alltjämt problematiskt (jfr. debatten i samband med tillsättningen av den frireligiöse Per Eriksson som rektor vid Lunds universitet hösten 2008, diskussionerna kring Humanisternas kampanj "Gud finns nog inte" 2009 och artikel i *Lundagård* nr 3, 2011, för att bara nämna några exempel). Jag vill hävda att det snarast är fråga om både och, än antingen eller. För mig är det tydligt att kyrkoforskningen kan tillföras viktiga perspektiv och erfaren-

heter både från en inomkyrklig förståelse och från en sekulariserad distans. Poängen ligger förmodligen inte i att en gång för alla etablera vem som gör den "bästa" kyrkoarkeologin, utan i själva det reflexiva förhållningssättet, det vill säga att vi aktivt begrundar vår vetenskapliga förförståelse. Kanske är det också något som kyrkoarkeologin kan föra vidare till andra forskningsfält?

Framtidsutsikterna då?

Akademisk kyrkoforskning har bedrivits i snart tvåhundra års tid nu, och för ett halvsekel sedan blev kyrkoarkeologin genom Cinthios försorg en integrerad del av medeltidsarkeologin. Hur ser kyrkoarkeologins chanser ut i framtiden? Som jag ser det står ämnet inför stora utmaningar men också rika möjligheter. Kyrkoarkeologin är ett ämne med både bredd och djup. Det har en unik förankring både i historien och i nutiden, och den relaterar till många centrala aspekter av den mänskliga tillvaron, både materiella och immateriella. Jag anser att vi måste fortsätta att utveckla det som vi som arkeologer är bra på, nämligen att analysera de materiella lämningarna. Det är emellertid också viktigt att ämnet breddas till att omfatta nya perspektiv, perioder och material. Kyrkoarkeologin kan inte heller utvecklas i isolering, utan vi måste fortsätta att söka samarbeten med andra ämnen. Enligt min mening kan ämnet bara skärpas och berikas genom möten och konfrontationer med granndiscipliner som konstvetenskap, teologi, etnologi och historia. Om man ser till att ta vara på dessa möjligheter, är det är min prognos att kyrkoarkeologin också i fortsättningen kommer att vara en vital och betydelsefull del av den historiska arkeologin.

Church archaeology yesterday, today and tomorrow? A speculative positioning

What is church archaeology today, and what would we like it to be tomorrow? The occasion of Erik Cinthio's 90th birthday has afforded me the opportunity to reflect on these two questions. Starting in the nineteenth century, when medieval churches first became a topic of interest for researchers and architects, church archaeology developed as a sub-discipline of art history, but gradually the focus shifted and archaeological questions came more and more in the forefront. In the early 1960s, Church archaeology became an integral part of medieval archaeology (since 2005 historical archaeology), a new academic discipline that was developed by Professor Erik Cinthio at Lund University. In its 50-year history, church archaeology has

undergone several changes as regards technical developments, research focus and theoretical approach. In the 1980s and early 1990s, churches were viewed in an economic and social context as a means of analysing medieval society, and in the last decade there has been a move towards studies of more immaterial aspects, such as the religious and ideological significance of church buildings. Church archaeology is now a mature discipline with theoretical depth and broad fields of research, but it may face problems in the future if some issues are not addressed. Churches are a vital part of the national heritage, but in today's secular and multicultural society, research about churches needs to be made relevant for new categories of people. This may be achieved by recognizing the uniqueness of churches as source material. Churches have deep connections both to history and to the present time, and they relate to many key aspects of human existence. Also, church archaeology cannot develop in isolation. It can only be strengthened and enriched through meetings and confrontations with neighbouring disciplines such as art history, theology, ethnology and history.

Referenser

- Anderson, W. 1925. *Skånes romanska landskyrkor med breda västtorn*. Mandelgren, N.M., Atlas till Sveriges odlingshistoria. Tilläggshäfte 3. Lund.
- Andersson, K. & Forsström, M. 1983. Svensk kyrkoarkeologi. *Hikuin* 9, s. 113–124.
- Andrén, A. 1985. *Den urbana scenen. Städer och samhälle i det medeltida Danmark*. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8° Nr 13. Bonn/Malmö.
- Andrén, A. 1998. Från antiken till antiken. Stadsvisioner i Skandinavien före 1700. *Staden himmel eller helvete. Tankar om människan i staden*. Stockholm, s. 142–184.
- Andrén, A. 1999. Landscape and settlement as utopian space. I: Fabeck, C. & Ringtved, J. (red.), *Settlement and landscape. Proceedings of a conference in Århus, Denmark, May 4–7, 1998*. Højbjerg, s. 383–393.
- Anglert, M. 1984. Vem försvarade vad? Några reflexioner kring de så kallade försvarskyrkorna. *META* 1984: 3–4, s. 19–38.
- Anglert, M. 1995. *Kyrkor och herravälde. Från kristnande till sockenbildning i Skåne*. Lund Studies in medieval Archaeology 16. Stockholm.
- Anjou, S. 1930. *Heliga korsets kyrka i Dalby samt de äldsta kyrkorna i Lund, Roskilde och Odense. Undersökningar till 1100-talets arkitekturhistoria*. Göteborg.
- Blomqvist, R. 1929. *Studier i Smålands romanska stenkonst*. Mandelgren, N.M., Atlas till Sveriges odlingshistoria Tilläggshäfte 4. Lund.
- Brunius, C. G. 1836. *Nordens äldsta metropolitankyrka eller historisk och arkitektonisk beskrifning öfver Lunds domkyrka*. Lund.
- Cinthio, E. 1957. *Lunds domkyrka under romansk tid*. Acta Archaeologica Lundensia, Series in 8° No 1. Bonn/Lund.
- Cinthio, E. 1965. Vad är medeltidsarkeologi. *Ale* 1965: 1, s. 21–33.
- Cinthio, E. 1968. Kyrkorummet – funktion och utsmyckning. *Skånsk lantkyrka från medeltiden*. Sydsvenska dagbladets årsbok 1969. Malmö.

- Claesson, E. 1989. *Cuius ecclesiam fecit. Romanska kyrkor i Västergötland*. Licentiatavhandling 1989. (stencil).
- Dahlberg, M. 1998. *Skaratraktens kyrkor under äldre medeltid*. Skrifter från Skaraborgs länsmuseum. Skara.
- Dahlberg, M., Romberg, T. & Wienberg, J. (red.) 2010. *Maglarp. Kyrkan som försvann. Studier till Sveriges kyrkor 3*. Stockholm.
- Ekhoff, E. 1899. Om kyrkornas forna egenskap af försvarsverk. *Aarbøger for nordisk Oldkyndighed og Historie* 1899, s. 19–80.
- Ekhoff, E. 1914–1916. *Svenska stavkyrkor jämte iakttagelser över de norska samt redogörelse för i Danmark och England kända lämningar av stavkonstruktioner*. Stockholm.
- Eriksdotter, G. 2005. *Bakom fasaderna. Byggnadsarkeologiska sätt att fånga tid, rum och bruk*. Lund Studies in Medieval Archaeology 36. Stockholm.
- Eriksdotter, G. 2009. Rum för rörelse. Byggnadsarkeologi i virtuella miljöer. I: Mogren, M., Roslund, M., Sundnér, B. & Wienberg, J. (red.), *Triangulering. Historisk arkeologi vidgar fälten*. Lund Studies in Historical Archaeology 11. Lund, s. 84–95.
- Fischer, E. 1918. *Västergötlands romanska stenkonst. Arkitektur- och skulpturstudier inom Kinnekulletrakts kulturområde*. Göteborg.
- Frölén, H. F. 1911. *Nordens befästa rundkyrkor. En konst- och kulturhistorisk undersökning med 250 bilder*. Stockholm.
- Gotfredsen, L. & Frederiksen, H. J. 1993. *Troens billeder. Romansk kunst i Danmark*. Herning.
- Hildebrand, H. 1893. Rundkyrkorna i Sverige. *Svenska Fornminnesföreningens Tidskrift* 8: 3, s. 239–276.
- Holmberg, R. 1977. *Den skånska Öresundskustens medeltid*. Acta Archaeologica Lundsensia, Series in 8° Nr 11. Bonn/Lund.
- Jedeur-Palmgren, M. 2011. Kors och tvärs. *Lundagård* 2011: 3.
- Johannsen, H. & Smidt, C. M. 1981. *Danmarks arkitektur. Kirkens huse*. København.
- Jonsson, K. 2009. *Practices for the Living and the Dead. Medieval and Post-Reformation Burials in Scandinavia*. Stockholm Studies in Archaeology 50. Stockholm.
- Liepe, A. 1984. *Medeltida lantkyrkobygge i Varend. Ett försök till relationsanalys kyrkabygd*. Kronobergsboken 1984–85. Växjö.
- Lindgren, M. 1983. *Att lära och att pryda. Om efterreformatoriska kyrkmålningar i Sverige cirka 1530–1630*. Stockholm.
- Lundberg, E. 1940. *Byggnadskonsten i Sverige under medeltiden 1000–1400*. Stockholm.
- Løffler, J. B. 1883. *Udsigt over Danmarks Kirkebygninger fra den tidligere Middelalder (den romanske Periode)*. Kjøbenhavn.
- (Malmer), M. Petersson 1948. S:t Jörgen i Åhus. *Meddelanden från Lunds universitets historiska museum* 1948, s. 95–162.
- Nilsén, A. 1986. *Program och funktion i senmedeltida kalkmaleri. Kyrkmålningar i Mälarskapskapen och Finland 1400–1534*. Stockholm.
- Nilsén, A. 1991. *Kyrkorummets brännpunkt. Gränsen mellan kor och långhus i den svenska landskyrkan. Från romantik till nygotik*. Stockholm.
- Nilsson, I-M. 1994. *Rundkyrkor i Norden*. D-uppsats i medeltidsarkeologi. (stencil).

- Nilsson, I-M. 2009. *Mellan makten och himmelriket. Perspektiv på Hallands medeltida kyrkor*. Lund Studies in Historical Archaeology 12. Lund.
- Nordanskog, G. 2006. *Föreställd bedendom. Tidigmedeltida skandinaviska kyrkeportar i forskning och historia*. Vägar till Midgård 9. Lund.
- Regner, E. 2005a. Alvastra kloster under medeltiden. En studie av artefakter från Otto Frödins utgrävning. *Fornvännen* 100, 2005: 1, s. 29–42.
- Regner, E. 2005b. *Den reformerade världen. Monastisk och materiell kultur i Alvastra kloster från medeltid till modern tid*. Stockholm Studies in Archaeology 35. Stockholm.
- Roosval, J. 1911. *Die Steinmeister Gottlands. Eine Geschichte der führenden Taufsteinwerkstätte des schwedischen Mittelalters, ihrer Voraussetzungen und Begleit-Erscheinungen*. Stockholm.
- Roosval, J. 1924. *Den baltiska Nordens kyrkor*. Föreningen Urds skrifter II. Stockholm.
- Roth, S. 1973. *Gudhems klosterruin. Grävningsberättelse avseende planform och murverk, altaren, stendekor och gravar*. Acta Regiae Societatis Scientiarum et Litterarum Gothoburgensis. Humaniora 8. Göteborg.
- Rydbeck, M. 1936. *Skånes stenmästare före 1200*. Arkiv för dekorativ konst Publikationer 1. Lund.
- Rydbeck, O. 1915. *Bidrag till Lunds domkyrkas byggnadshistoria*. Lund.
- Sundnér, B. 1982. *Maglarp, en tegelkyrka som historiskt källmaterial*. Acta Archaeologica Lundensia Series in 4° No 15.
- Sundnér, B. 1989. Kyrkor – ett arkeologiskt källmaterial ovan mark. *META* 1989: 2, s. 36–41.
- Tesch, S. 2000. Det sakrala stadsrummet – den medeltida kyrkotopografin i Sigtuna. *META* 2000: 1, s. 3–26.
- Wienberg, J. 1986a. Bornholms kirker i den ældre middelalder. *Hikuin* 12, s. 45–66.
- Wienberg, J. 1986b. Gotiske kirkehælvninger – et økonomisk perspektiv. *Medeltiden och arkeologin. Festskrift till Erik Cinthio*. Lund Studies in Medieval Archaeology 1. Lund, s. 213–225.
- Wienberg, J. 1993. *Den gotiske labyrint. Middelalderen og kirkene i Danmark*. Lund Studies in Medieval Archaeology 11. Stockholm.
- Wienberg, J. 2000. Fæstninger, magasiner og symboler – Østersøens flertydige kirker. *META* 2000: 4, s. 26–58.
- Wienberg, J. 2006a. Kirkearkæologi – fra stil til kulturarv. *META* 2006: 3, s. 19–29.
- Wienberg, J. 2006b. Kirke, kulturarv og konflikt – Mårup på klinten. *Hikuin* 33, s. 61–76.
- Wienberg, J. 2010. När Gud flyttar ut – ödekyrkor förr och nu. I: Dahlberg, M., Romberg, T. & Wienberg, J. (red.), *Maglarp. Kyrkan som försvann*. Studier till Sveriges kyrkor 3. Stockholm, s. 59–71.

